

ŠTIRISTO LET BOHORIČEVE SLOVNICE

Arcticae horulae – Zimske urice
1584–1984

Slovensko jezikoslovje in slovstvena zgodovina sta se z našo dediščino po Adamu Bohoriču že veliko ukvarjala. In vendar – kakor si vsaka doba z novimi, drugačnimi lučmi osvetljuje bodisi tisto, kar je bilo doslej znanega, ali skuša pojasniti tisto, kar je ostalo doslej neodkrito ali ni bilo poudarjeno, tako je tudi v letošnjem letu spomina na oba za razvoj slovenskega knjižnega jezika pomembna mejnika priložnost, da opomnimo na nekatera manj znana ali pozabljena dejstva, ki so pomenljiva za našo današnjo misel o lastni preteklosti, in da pokažemo morebitna nova spoznanja in domneve.

Podatki iz zgodovine jezikoslovja¹ nas opozarjajo, da smo Slovenci dobili prvo slovnico v času, ko so na mesto v srednjem veku običajne latinščine vse bolj nezadržno stopali nekateri narodni jeziki. Klasična latinščina, ki je bila že v starem veku izoblikovana tudi z gramatičnimi refleksijami in v srednjem veku obnavljana s številnimi priročniki za učenje pravilnega in dobrega pisanja ter je služila kot liturgični jezik, pa tudi kot jezik znanosti in umetnosti, zlasti v mednarodnem sporazumevanju, se je po znani Dantejevi² razpravi nezadržno umikala živim jezikom.

V 16. stoletju, ko je protestantizem – v skladu z idejami humanizma in renesanse – postavil zahtevo po branju in premišljevanju Svetega pisma v lastnem jeziku, je boj za uveljavitev naravnih jezikov trajal že tretje stoletje. Od 15. in 16. dalje se je razvijalo tudi jezikoslovno spoznavanje, in čedalje več je bilo jezikov, ki so bili prikazani (to je – v določenem smislu normirani) v lastnih slovnica³. Od romanskih slovnice se tedaj omenjajo slovnice italijanskega, španskega, katalonskega, portugalskega jezika, vrsta francoskih slovnice (v latinščini, francoščini in celo angleščini), izšla je angleška slovnica, več nemških, slovnici bretonske in valeške keltščine, izšli sta slovnica madžarskega in baskovega jezika. Od slovanskih jezikov je bila tedaj slovnično popisana češčina, najprej v več rokopisnih poskusih, prva češka slovnica (za Nemce)⁴ je izšla 1567, več del je izšlo med letoma 1571 in 1577, za prvo resnejšo češko slovnico pa omenja zgodovina češkega knjižnega jezika slovnico iz leta 1603.⁵ Prva poljska slovnica je izšla leta 1568, po več rokopisnih poskusih je bila leta 1599 za potrebe verskih reformatorjev napisana prva slovnica hvaškega jezika, avtor Bartol Kašić jo je nekaj skrajšano izdal leta 1604.⁵ Prva slovnica cerkvene slovanščine je izšla šele leta 1619. (M. Smotrickij) – Slovničarji pa so se zanimali tudi za nekatere neindoevropske jezike Starega sveta, kakor za arabščino, sirščino, armenščino in kaldejščino, tudi etiopščino, konec 16. stoletja je izšla slovnica japonščine, misionarji, popotniki in osvajalci pa so poskrbeli tudi za vrsto prikazov jezikov ameriških Indijancev.

¹ Prim. Adam Heinz, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa 1978, str. 81 d.

² Glej nav. delo, str. 81: Dante Alighieri, *De vulgari eloquentia*. (O ljudski govorici ali O narodnem jeziku). 1301. Prim. tudi razmišljanja Rogerja Bacona.

³ Glej nav. delo, str. 86 d. Heinzovi podatki so izčrpnější kot navedbe Franceta Kidriča v *Zgodovini slovenskega slovstva – Od začetkov do Zoisove smrti*. SM. 1938. Str. 77.

⁴ B. Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého* v zborniku *Československá vlastivěda, II: Spisovný jazyk český a slovenský*. 1936. Str. 64.

⁵ Zlatko Vince, *Putovima hrvatskog književnog jezika*. SNL. Zagreb 1978. Str. 63.

Bohoričovo slovnico je slovenska slovstvena zgodovina⁶ ocenila kot jezikoslovno šibko delo, pretirano naslonjeno na Melanchthonovo latinsko slovnico, zaradi česar niso mogle biti spoznane posebnosti slovenskega jezika. Na splošno mu priznavajo prikaz pravil pisave (s pridržkom, da je osnova za izboljšave Kreljeva), predvsem pa poudarjajo predgovor, češ da »do naših preroditeljev (...) ni bilo slovenskega človeka, ki bi bil s tako vnemo in ljubeznijo pisal o svojem jeziku in rodu«, kakor je zapisal Mirko Rupel (SSP).

Skoraj pozabljeno in v sodobnih socioloških razpravljanjih prav gotovo premalo upoštevano pa je dejstvo, ki ga je poudaril že Kidrič,⁷ namreč da je predgovor v Zimske urice naslovljen »svetlih štajerskih, koroških in kranjskih veljakov sinovom, vsej plemeniti viteškega stanu mladini«. Ne oziraje se na znano dejstvo, da so za prevod Svetega pisma in njegov natis prispevali deželni stanovi vseh treh dežel Notranje Avstrije, nam taka naslovitev priča o dveh dejstvih: najprej o Bohoričevem razumevanju slovenske narodne povezanosti (tako tudi drugi protestantski pisci) in o pojmovanju vloge jezika ljudstva za življenje in sporazumevanje v vseh družbenih plasteh, tudi tistih, ki so se šolali v latinskih in nemških šolah in si tam kultivirali oba jezika, ki sta bila tedaj na splošno v veljavi v javnem življenju, latinščino in nemščino. Podobno kot Bohorič posredno z naslovitvijo predgovora je leta 1808 tudi Kopitar označil ozemlje, kjer se govori slovenščina, to je slovanski jezik na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem.⁸ Bohorič je svoj postopek slovničnega opisa označil v samem razširjenem naslovu Zimskih uric, v katerem je sporočeno, da pripoveduje knjiga »o latiničnem kranjskem pisanju (besedo *literatura* je mogoče prevajati tako – ali pa glede na sobesedilo, v katerem je njen pomen pojasnjen z besedo *lingua*, to je jezik tudi: o latinično pisanem kranjskem jeziku), urejenem po analogiji latinskega jezika«. V širšem naslovu je sporočen tudi namen učenja slovenske slovnice (in jezika): »Z njim (to je z jezikom) je zlahka dojeti sorodnost dalmatinskega in hrvaškega, moskovskega, rutenskega, poljskega in češkega jezika.«⁹

Svoj humanistično renesančni pogled na jezik je Bohorič izrazil z geslom *Vsaki jezik bode Boga spoznal*, kar je v nasprotju z nekdanjim srednjeveškim pojmovanjem latinščine kot »svetega« jezika, zato jezika javnega obredja, zlasti cerkve, pa tudi uradovanja in znanosti, jezika, ki je bil v srednjem veku tudi zaradi svojih nalog edini »vreden« jezikoslovnega (slovničnega) opisa. Ponovni pregled uvoda¹⁰ nam poleg že omenjenih socioloških dejstev in Bohoričevega razumevanja glede rabe jezika narodne skupnosti kljub upravni razdrobljenosti in znani delitvi na številna narečja¹¹ pokaže Bohoričev pogled na jezik in lastno ocenjevanje deleža pri prvi slovnični priredbi slovenskega jezika.

Uvod je napisan v obliki za tedanje dobo značilnega traktata; vsebina je razvrščena mestoma bolj, drugod manj izrazito v nekakšnem sopostavljanju trditve in nasprotne trditve,

⁶ Glej F. Kidrič, nav. delo, str. 77. – Mirko Rupel v poglavju Reformacija v Zgodovini slovenskega slovstva I, SM, 1956, str. 247. – M. Rupel, Slovenski protestantski pisci. Druga dopolnjena izdaja. Urednikov uvod, str. 37. – Z drugačnimi, pozitivnejšimi poudarki glede poznavanja slovenščine in vpliva na protestantsko slovstvo, četudi z upoštevanjem jezikoslovnih pridržkov zaradi nesoglasja med glasoslovnimi načeli, ki vladajo v registru, in bibličnim besedilom prim. Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I, Založba Obzorja Maribor, 1968. Str. 159. – Podobno, le z drugačnimi argumenti prim. Jakob Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika. SAZU. 1968. Str. 200. Drugače prim. v člankih: B. Pogorelec, Razvoj slovenske slovnične zavesti, XIX. seminar SJLK, 1983. – J. Toporišč.

⁷ Prim. op. 3.

⁸ Naslov Kopitarjeve gramatike: Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. Laibach, 1808.

⁹ *Arcticae horulae succivae, DE LATINOCARNIOLANA LITERATURA, AD LATINAE LINGVAE ANALOGIAM accomodata, Vnde Mo/hoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicae & Lusaticae lingvae, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facillè deprehenditur.*

¹⁰ Prevod M. Rupla v knjigi Slovenski protestantski pisci. DZS. 1966. Druga, dopolnjena izdaja.

¹¹ Primož Trubar, Ta evangeli svetiga Matevsha. 1555. NUK, sign. R 97944. »Kadar ta Slouenski Iesig /e pou/od glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore sdo/timi be/šedami Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaiერი inu Dolenci tar Be/šaki, drigazhi Krashouci inu I/triani, drigazhi Crouati. Obtu /mo mi letu nashe dellu vta Crainski Iesig hoteli postauti ...«

ki jo kot morebitno nasprotno dokazovanje zavrača, da bi naslovnika prepričal o svojem stališču. – V Bohoričevem pogledu na jezik je podano – povedano z našimi sodobnimi izrazi – razumevanje nastanka jezikov, razmerje med starejšimi in mlajšimi jeziki, kamor šteje tudi slovanske in jih poveljuje s slavno zgodovino. Na drugi strani navaja smotre in cilje učenja slovenščine.

Bralca pelje od spoznanja enega samega prvotnega »božjega« jezika preko »babilonske« zmešnjave (ki je po svetem pismu pojmovana kot kazen in primanjkljaj) do najstarejših jezikov, hebrejskega, kaldejskega, grškega in latinskega, ki jih je »Bog« zapisane v knjigah »na nedoumen način za zmerom ohranil in jih še zdaj neokrnjene ohranjuje, da bi bili ti jeziki kakor pravilo in ravnilo za vse druge«. Nato razpreda sporočilo o svetem pismu, ki da je v njegovem stoletju »naprodaj« »v nemškem, španskem, francoskem, laškem, ogrskem, češkem, poljskem, rutenskem in moskovitskem jeziku« in zdaj celo na Kranjskem in Slovenskem.

Tretja miselna celota je posvečena zanosnemu in pretiranemu povečevanju Slovanov, razlaga njih razpostranjenost v preteklosti (seveda mitično in brez dejanske zgodovinske argumentacije), Slovane vidi v Benetkah, v Afriki, v Aziji – »rabijo vsi ostali, tako na dvoru turškega cesarja telesni stražniki, katerim pravijo janičarji, tako tisti, ki služijo v vojski (...) naš jezik in pišejo z obliko črk, ki sem jo dal v posebni predelnici natisniti in jo imenujem cirilsko (...)« Nato našteva Slovane od Baltika do Jadrana, poudarja, da govorijo slovanski jezik in opozarja, da so tudi nemška narečja različna. Razlage imen so v skladu s tedanjo »asociacijsko« etimologijo mestoma domišljajske in naivne, v prid prepričevanju bralcev in zavračanju njihovih morebitnih ugovorov, tako na primer etimologija besede *Mošhi* »moskovčani« po besedi *Mosh*, »kar pomeni moža« (namesto da bi bral [*moski*], je bral [*moži*]). Na drugi strani je vrsta primernih razlag, tako da se *Moravci* imenujejo po reki *Moravi*, da so *Madžari* svoje vojvode imenovali po našem *vajda* (*iz vojvoda*), da se imenujejo *Pomorjani* po *primorju*, mesto, »ki leži, kjer se Sava združi z Donavo, *Alba Graeca* (Nemci mu pravijo *Griechisch Wei*) *en*burg, ima henetsko (slovansko) ime, namreč *Belgrad*«. Štajerskemu glavnemu mestu se pravi »popačeno *Grâc*, pravilneje *Gradec*, to je 'grad'. Pravilno ugotavlja slovanski izvor imena *Lypsia* (današnji Leipzig) in ga povezuje z besedo *lipa* (Lipso), podobno opozarja tudi na nekatera druga imena, s katerimi so na sedaj nemškem ozemlju Slovani pustili sledove svojega davnega bivanja. Vsi ti »dokazi« naj pokažejo na starost in razširjenost slovanskih jezikov in s tem utemeljijo potrebo po enako dobrem poznavanju slovanskih jezikov kot drugih jezikov. Nadalje pojasnjuje položaje, v katerih je pomenljivo znati jezik ljudstva in tudi za to misel poišče zgodovinsko argumentacijo: »Kolikega pomena pa je v vsakem poklicu in pri vseh pogodbah, prav posebno pa še za pravilno oznanjevanje resničnega božjega nauka, da je človek več jeziku naroda, s katerim ima opraviti, to lahko vsak sprevidi, četudi jaz molčim.« V tej zvezi omenja Zlato pismo (Zlato bulo) Karla Četrtega, s katero je že v 14. stoletju češki in nemški vladar odredil, »naj se poslej sinovi volilnih knezov uče med drugimi poglavitnimi jeziki tudi slovanskega«. Seveda kaže na tedaj realna socialna razmerja, vendar opozarja na veljavo jezika ljudstva, češ da »imajo pač premnogi med knezi narode tega jezika za podložnike« in pojasnjuje, da se »pravilneje ustvarja sodba in večkrat pravičnejše razglasi, če sodnik sam sporno stran sliši in razume, kot pa če uraduje kdo po tolmačih«. V tej zvezi in v zvezi s širjenjem cerkvenega nauka še meni, da se bo marsikaj moralo storiti – ne le »za visoko rojene, kolikor za druge, za ljudi srednjega in preprostega stanu«.

Svoje poglede na jezik, zlasti pa še namen te slovnične priredbe je strnil na koncu, ko se je ponovno obrnil k naslovnikom, s pojasnilom, da jim »darilce« »ne bo v nečast: zakaj novo je in rabilo bo pojasnjevanju slovenskega jezika«. Naravnost jih spominja na Zlato pismo Karla Četrtega in jih opozarja, da s poznavanjem slovenske slovnice »svojim ljudem pa, katerim menite po dednem nasledstvu postati zvesti pastirji, boste dajali s tem

spodbudo, da si bodo posihmal prizadevali, kar moči omikano in pravilno pisati«. Pomembna je tudi ugotovitev, da bo spoznavanje slovnice spodbudilo branje, spoznavanje slovenskih slovniških prvin pa bo pripomoglo, da bodo mogli tudi »naši preprosti ljudje« sveto pismo v svojem jeziku hitreje brati in razumeti. Za podkrepitev svojih stališč navaja izkušnje goriškega glavarja grofa Frančiška Turnskega in Žigo pl. Herbersteina, ki si je, kot je znano, s slovenščino pomagal tudi kot poslanik na moskovskem dvoru. Bohorič omenja oba imenitnika s posebnim namenom, pokazati na njune zasluge za slovanski svet s tem, da sta poskrbela za natis legendarne »listine«, »bodi da jo imenuješ svoboščino bodi privileg, ki je bila izdana po Aleksandru, velikem kralju Makedoncev, in v kateri se daje Slovanom za odlično, pri osvojenju malodane vsega sveta izkazano mu pomoč dovoljenje, da si smejo vzeti na jugu in na severu najlepše pokrajine Evrope (...)«¹²

Nastanek svoje slovnice Bohorič pojasnjuje najprej z nalogo revizijske komisije, naj napiše pravopisna pravila slovenskega jezika.¹³ »Toda čeprav sem nameraval od kraja prirediti samo pravopis, sem kasneje (...) sklenil tudi o drugih delih slovnice z isto marljivostjo posneti *pravila po splošni rabi najboljše govorice* (podčrtala B. P.), jih spraviti v določen sestav in vso stvar zaobjeti v tej svoji drobni knjižici kot kranjsko slovnico. (...) Zadeva se bo zdela nekaterim sicer kaj lahka in brez prida duhovitosti. No, njim rad dovolim, da ustrezajo takim svojim mnenjem prav dotlej, dokler ne bodo sami bodisi v našem bodisi v katerem drugem še neizobraženem jeziku poskusili kaj boljšega in kaj bolj dovršenega prinesli. Zahteva se namreč tudi za ta poskus vsaj mrvica spretnosti in nevarljive sodbe. Ves svoj posel sem prilagodil *običajnim pravilom latinske pismenosti tako, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil, ampak sem se služil s prav tistimi, ki jih je rabil v svojih slovnica*h mož brez primere, Filip Melanchthon blagega spomina, učitelj moj, na katerega bom zmerom s spoštovanjem mislil (...)« »Pri tem sem imel tudi, zlasti v skladnji vsaj vlogo tolmača: vendar nisem pustil vmes ničesar znemar, narobe, prizadeval sem si, da bi v imenovanih izrazih vedno pokazal bodi soglasje s sintakso bodi njeno vladanje. Nikoli pa nisem prikrival, v čem se kranjski jezik loči od latinskega.¹⁴ *Saj se za trdno nadejam, da bo večji del dobro mislečih – če reč le nekoliko marljiveje pretreso – rad pripoznal, da sem kolikor toliko pripomogel k pravilnejšemu govorjenju in pisanju kranjskega jezika.*« (podčrt. B. P.) Slovnica naj bi šolanim, ki so poznali latinsko slovnico, pomagala urejati in kultivirati slovenski jezik. Ugovor, da v protestantski šoli slovenščini ni bilo odmerjenega veliko prostora in da je imela slovenščina pomožno vlogo, je zavrnil že Kidrič z drugačno zastavitvijo vprašanj:¹⁵ ob latinskem in nato nemškem izročilu v šoli je bilo vse, kar je bilo v zvezi s slovenščino, novo; naj je bilo tega še tako malo, za prihodnji razvoj je bilo odločilno dejstvo, da je sploh bilo, posebej ker slovenščina na splošno poprej ni bila oficialni jezik institucije in najbrž tudi v protestantskem času ni kaj dosti segla v necerkveno prakso.¹⁶ Naloga kultivirati jezik je izražena v uvodih v slovnico tja do Pohlina (1768, 1783), pozneje sta normativna vloga in vloga kodifikatorja razumljivi sami po sebi in navajanje nalog ni več potrebno.

¹² M. Rupel omenja v opombi 366 k SPP (glej op. 10), da ima Bohorič zgodbo o privilegijih, ki naj bi jih bil dal Slovanom Karel Veliki, iz Hajkove Kronike češke (1541). Na tradicijo nacionalne tendenčnosti v srednjeveškem zgodovinopisju tako pri Germanih kakor pri Slovanih pa je opozoril Primož Simoniti v članku »Dekret ali pričevanje Aleksandra Velikega o Slovanih« (ČZN, 1973, str. 225–233); v članku je opozoril na zanimivo najdbo nemara iz Bohoričeve knjižnice, ki prča, da je zgodba o Aleksandrovih privilegijih Slovanov verjetno južnoslovanskega izvora.

¹³ Podobno omenjajo pravopisna pravila posameznih jezikov pred samostojnimi slovniciami v drugih zgodovinskih knjižnih jezikov, na primer češkega (prim. op. 4) in hrvaškega jezika (prim. opom. 5).

¹⁴ Če je seveda to razliko spoznal. V paradigmi je poznal predložne zveze s predlogom *s'*, ni pa opazil sklona – verjetno zaradi prevlekega spoštovanja do latinščine.

¹⁵ V op. 3 navedeno delo, str. 65 d.

¹⁶ Drugače Anton Svetina, Protestantizem v Ljubljani. Kulturnozgodovinske slike. Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952. Str. 161 d.

Naslednje vprašanje je spričo skromnega gradiva za zdaj lahko postavljeno zgolj kot domneva: to je vprašanje, kateri jezik je imel Bohorič v dotedanjem slovenskem pisanju na voljo. Katerega je izbral kot najboljšega, je vedel že Kopitar,¹⁷ ki je zapisal, da je Bohorič na splošno popisoval pretežno Trubarjev jezik – oziroma – če sprejmemo označitev iz naslova: jezik vsega latiničnega kranjskega pisanja. Temeljni glasoslovni in deloma oblikoslovni sestav tega jezika sta znana, na zunaj je za podobo tega jezika značilna umetelna pisava e-jevskih glasov iz nekdanjega dolgega *jata* (kot *e*, v določenih položajih, med njimi na koncu besede ali za razlikovanje homonimov kot *svejt* (mundus) proti *svet* (sanctus) kot *ej*), kakor jo je pojasnil J. Rigler,¹⁸ za kratki *jat* je pisava enotnejša: *i* nasproti *e* v nekaterih starejših in neknjižnih zapisih. Ne glede na možnost, da je imela taka raba določeno podporo v ljubljanskem mestnem govoru, kaže umetelna raba prej na značilno izbiranje prvin in na umetelno oblikovanje knjižnega jezika. Za izhodišče pri tem premišljevanju mi je predknjižno izročilo (četudi se je ohranjalo samo ustno), ki je ponujalo na eni strani za pisanje dolgega in kratkega *jata* e-jevski zapis, na drugi strani pa je predknjižno izročilo stiškega rokopisa izpričevalo glasovni sestav, bližji dolenskem govoru. Obe praksi in upoštevanje mestnega ali lastnega govora (to je izrazilo zlasti pri Trubarju)¹⁹ sta bili pri snovanju slovenskega knjižnega jezika lahko podlaga tako prvemu glasovnemu sestavu kakor tako imenovanim nedoslednostim, ki so nedvomno nasledek medsebojnih vplivanj in za knjižno normo tipične težnje po izravnavanju različnega. Toda medtem ko se zdi nekoč sporno vprašanje jatovega zastopstva z Riglerjevo razpravo pojasnjeno (morda bi kazalo drugače interpretirati Kreljevo rešitev: *é* za dolgi *jat* je lahko tudi kompromis na poti do enotnega zapisa dolgega *e*), ostaja še zmeraj odprto vprašanje razmerij pri zapisovanju dolgega cirkumflektiranega *o*: ta je pri protestantih po dolenski šegi (in tedaj nemara tudi po ljubljanski mestni šegi) zapisan z *u*, podobno je *-u* v teh govorih tudi za nenaglašeni ponaglasni *-o*. Tudi tu sta iz izročila znani dve rabi: stara o-jevska je morala biti z nekajstoletnim izročilom močno vtisnjena (prim. v obrazcih oblike, kakor *Gospódi*), u-jevska je bila živa v dolenskem (stiškem) izročilu.²⁰ Prav pri zapisu *o*-ja je velika razlika med Kreljem (čeprav tudi pri njem nedosledno)²¹ in Trubarjem. Bohorič je sledil Trubarju, pri Dalmatinu je opaziti omahovanje,²² ki ga Rigler razlaga deloma z govornimi refleksi, deloma pa s piščevo poljubnostjo. Verjetno je, da sta obstajali že tedaj dve možnosti zapisa: V protestantskem času aktualna z u-jevskimi zapisi, ob njej pa spomin na starejšo rabo (ki je bila ponekod, na primer na Gorenjskem, podprta z govorom) z o-jevskimi refleksi. Ta je bila deloma podprta tudi s stanjem v sosednjih slovanskih jezikih in tudi v glagolskem izročilu.

Bohorič navaja dvojnost te rabe na koncu slovnice, v kratkem poglavju, kjer opozarja na nekaj primerov posebne rabe in jih priporoča učečim se in izvedenim v opozorilo. Pod geslom *antistihon* navaja oblike: *kakòr* za *kakur*, *črka o* za *u*, in še *Bug* za *Bog*: *u* za *o*. *Moj za muj* : *tvoj za tvuj*. V poglavju posebnosti navaja še kratke oblike osebnega zaimka, sklanjatev samostalnika *oča*, obliko pomožnika *bom* iz *bodem*, rabo členice *dokler* za *dokle* in kratki nedoločnik ob dolgem: *lubit* za *lubiti*. Poglavje je pod istim naslovom v Hipolitovi

¹⁷ Jernej Kopitar, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach, 1808, str. 38. Na tem mestu Kopitar obžaluje, da je Bohorič sledil germanizirajočemu Trubarju in ne Dalmatinu, ki se mu je zdel v izrazih bolj izbran.

¹⁸ Jakob Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana 1968.

¹⁹ Glej op. 18.

²⁰ Jezik Drugega stiškega rokopisa. Okoli 1440. Očitna spoved. NUK, sign.: Ms 141. Prečrkovanje Ivan Grafenauer. Dom in svet 196.

²¹ Glej v op. 18 navedeno delo.

²² Glej v op. 18 navedeno delo.

izdaji (1715)²³ in brez nemških pojasnil, medtem ko je v prevedeni celovski izdaji²⁴ vsebina navedena pod naslovom O okrajšavah nekaterih besed. Čeprav prav ta izdaja v marsičem odstopa od Bohoriča (npr. d. mn. *pismam* namesto *pismom* pri Bohoriču) in je sočasna raba izkazovala tudi veliko več o-jevskih zapisov, se s pojavom še niso samostojneje ukvarjali. Ta mesta v slovnicih in stanje v besedilih pričajo, da je bil Trubarjev *u* do neke mere izpodkopavan že v 16. stoletju in da se je to izrivanje nadaljevalo vse sedemnajsto in osemnajsto stoletje (resda tudi ob podpori tistih oblik, kjer je bil o spričo nalogasnih znamenj tudi v govoru upravičen). Vendar sprememba v govoru Ljubljane ne bi mogla biti tako močan dejavnik, da bi lahko sama izpodkopala protestantski *u*, osrednje-slovenska govora bi morala biti vsaj teoretično enakovredna. Kopitar v slovnici pledira za gorenjsko obliko, vendar se zdi, da iz neke stare ideje »knjižnega« in »lepšega«.²⁵ Primerjanje teh dejstev s sodobnim vrednotenjem knjižnega nasproti narečnemu kaže nadvse staro in ustaljeno predstavo o naddialektnem in o podobi in »vrednosti« posameznega narečja, to pa kaže tudi na staro predstavo o »idealnem« naddialektnem jeziku, ki je prevladala, ko se je v 19. stoletju knjižni jezik ustalil v moderni smeri.

Svojo metodo je Bohorič označil v naslovu: tedanjo pisno slovenščino je primeril sodobnemu teoretičnemu vzorcu, kakršnega je ponujal Melanchthonov slovniški opus. Osnova je bila pisna slovenščina; tudi za to trditev nam je podlaga pojem *literae*, omenjen v naslovu. Na številnih mestih, zlasti v prvem delu, pojasnjuje »izgovor«. Tudi to razmerje od pisnega h govornemu – ki je do neke mere razumljivo za knjižni jezik, je spodbujeno z latinsko predlogo. Metoda je še posebej vidna v skladenjskem delu, vendar se na podobnost z latinščino sklicuje tudi na drugih mestih. Zaradi takega sklicevanja mu ni bilo treba ponavljati pravil, za katera je menil, da jih bralec mora poznati iz latinske slovnice. Taka metoda vezanja slovničnega pouka na latinsko teorijo se je najdlje obdržala v slovenski skladnji, ki podobno kakor v drugih jezikih vse do druge polovice 19. stoletja pri nas ni bila prikazana v polnem obsegu, ampak samo v nekakšnem diferencialnem razmerju do latinščine, morebiti še do nemščine.²⁶

Za zgled, kako je Bohorič ravnal, smo izbrali uvod v poglavje o skladnji.²⁷ Medtem ko bremo pri Melanchthonu²⁸ na ustreznem mestu najprej pojasnilo, zakaj začenja razpravljanje z nomenom, začenja Bohorič svoje poglavje s konstrukcijo adjektiva in substantiva, pridevnika in samostalnika. Prvo pravilo se pri Bohoriču glasi (prevod): *Zveza adjektiva in substantiva je prav taka kakor v latinščini*. Pri Melanchthonu pa se glasi to pravilo tako, kakor ga danes poznamo iz skladnje besedne zveze: *Pridevnik in samostalni se ujemata v spolu, številu in sklonu*. Zelo zanimivo je tudi vprašanje zgledov in vloge slovničnega priročnika. Pri Melanchthonu se glasi prvi zgled: *Amicus certus in re incerta cernitur. Vergil*. Bohorič, ki se ima v predgovoru sam za tolmača, zlasti kar se tiče skladnje, je navedel samo besedno zvezo: *Za nomen (samostalni in pridevnik): Amicus certus: Stonovit për-jatël*. Za latinsko slovnico je bilo značilno, da je s polnimi zgledi spodbujala k dobremu pisanju in obvladovanju latinščine, saj je bilo že v antiki spoznano, da je mogoče zgled

²³ Grammatica latino-germanico-slavonica. Ex pervetusto exemplari. Ad modernam Carniolicâ Linguâ loquendi methodum accommodata, à plurimis expurgata mendis, & Germanicis aucta dictionibus. – à Quodam Linguae Slavicae, Amatorem in communem utilitatem, studiosae Iuventuti, Interioris Austria, Specialiter Dedicata. Superiorum permissu. Labaci 1715.

²⁴ Grammatica Oder Windisches Sprach-Buch, So ordentlich eingerichtet, Das man darinnen An Gramaticalischen Grund-Reguln alles ganz kürzlich, und klar beysammen findet. Clagenfurt, im Jahr 1758. Str. 145.

²⁵ Glej v op. 17 navedeno delo.

²⁶ Prim. Lehrgebäude der Slowenischen Sprache F. Metelka iz 1825, ki je posneto ne le v metodološkem pogledu po Dobrovskega Lehrgebäude der böhm. Sprache, ampak je pretežno izposojeno celotno besedilo obravnave. – Pri nas je stavek na Levstikovo spodbudo v Napakah slovenskega pisanja (Novice, 1858) v slovnici prvi obravnaval Janežič v drugi izdaji svoje slovnice.

²⁷ Bohorič, Arcticae horulae (...) De Syntaxi latinocarniolana. De nomine. Str. 1.

²⁸ Syntaxis olim a Philippo Melanchtone collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. 1538. Str. 13.

optimalne jezikovne kompetence prikazati le z jezikom velikih ustvarjalcev.²⁹ Bohorič takšnega zaledja odličnih stavkov ni imel, pa je postal zato glede na svoj latinski vzor po svoje novator, saj je z odmerjenim zgledom pokazal na bistvo problema v slovenščini, za bralca, ki mu je bila slovnica namenjena, pa je vedel, da obvladuje latinsko pravilo.

Ob poudarjanju Melanchthona zato v veliki meri spregledujemo vse veliko, slovnično okostje slovenskega jezika, ki ga je Bohorič spoznal in ki je ostalo do danes v našem spoznavanju kaj malo spremenjeno. Posebej spregledujemo mesta, ki pričajo o Bohoričevi samostojnosti in kritičnosti. In vendar – tega ni ravno malo. Čeravno na primer ni spoznal orodnika s predlogom *z*, ga je v drugih zvezah večkrat navedel, najprej pri razlagi črkopisa in slovenskih glasov. Nedvomno je, da je ponekod prevajal tudi iz slovenščine v latinščino, na primer pri obravnavi *j* (*il*): *jem, edo; daj, da; iaize, ovum; je*(ti, edere (str. 33). Samostojen je moral biti seveda tudi pri pojasnjevanju diakritičnih znamenj (pa četudi so zanje deloma spodbude pri drugih piscih, zlasti pri Krelju). Z *accentus gravis*, krativcem, nad *e* označuje polglasnik, *è* (str. 30). Ostrivec priporoča za razlikovanje optičnih homonimov: *poletí* in *poléti* (samoglasniška kakovost seveda še ni označena). Kot slovensko posebnost navaja slovnica še apostrof za enoglasnimi predlogi in postavlja pravila za pisavo (in izgovarjavo) predloga *h* pred črkami *c, g, k* in *q*, v drugih primerih je *k*; današnje prapovpisno pravilo je ožje. Pisave *s' mano* Bohorič ne komentira, zato nemara ne bo daleč od verjetnega dejanskega stanja domneva, da je z apostrofi označeval ne samo predlog kot poseben morfem, ampak je nemara prispeval tudi k branju polglasnika, vsaj pri vzneseni izgovarjavi. Ker Trubar in tudi Dalmatin pišeta predlog skupaj z naslednjo besedo, je mogoče sklepati, da je šlo – kakor še danes za razliko med (vsakdanjim) govorom in govornimi nastopi v privzdignjenih priložnostih. Domnevo podpirajo še danes neustrezne navade v javnem nastopanju, ko marsikateri govornik izgovarja predloge ločeno od samostalnika ali pridevnika, kadar gre za besedno zvezo, in pri tem poudarjeno zateguje polglasnik: *va, za, ka*.

Podoben pregled bo treba opraviti ob vseh glavnih postavkah Bohoričevega slovničnega dela.

Čeprav smo v tem skromnem razmišljanju nakazali le nekaj v naši zavesti manj znanih dejstev in nekoliko osvežili spomin na določena mesta Bohoričeve lastne misli o svojem delu, se je pokazalo, kako zelo bodo ponovni pregled dela in potrebne primerjave pomagali pri pravičnejšem ocenjevanju razvoja slovenskega knjižnega jezika. Nesporno pa je, da je bila Bohoričeva slovnica ne samo narodno prebudno, ampak tudi pomenljivo jezikoslovno dejanje.

²⁹ Prim. A. Heinz, v op. 1 navedeno delo, str. 62: pogledi M. Terencija Varra iz Reate (116 do 27 n. č.).